

שריד תקופת ההשכלה

(קיום לדמותו של מ. ד. ברנדשטטר)

את תנועת ההשכלה אפשר לחלק לזרמים שונים. זרם זרם ומנהיגיו נמצדו. לא הרי בן־מנחם כהרי אדם הכהן לבנון, לא הרי ר' נחמן קרוכמל כהרי י. ל. גורדון ולא הרי שד"ל כהרי מנדלי מוכר ספרים. כדור הקודם וגם בדהנו אנו הנילים לחשוב את תנועת ההשכלה כחטיבה אחת שלמה בלי סתירות והפכים מעור אחד. אולם אהרי עיין והתבוננת קלה מתגלה ההבדל בין השכלה הברלינית, בין השכלה הגליציאית ובין זו הרוסית, למרות הצד השווה שבהן — להכניס השכלה וחילוניות לתוך הרחוב היהודי; להרגיל את היהודי לחיי של מטה, לדברים של מעם ולטפח בו את רגשו־תו.

נהרא, נהרא ופשטיה. היו בין ראשי המשכילים כאלה ששאפו רק להכניס ל"יפיותו של יפת" באהלי שם, מבלי לשנות את פני היהדות המסורתית אף במקצת; היו בניגוד לראשונים כאלה שדרשו במפניע חסותם בדת ואת השאיפה הו חשבו לעצור; שוב היו משכילים שהטיפו למצוה נמזרה ומחלמת. בכחינה ערבנית ולהשאיר מן ההרות רק את ה"סוד" המקורי; ולעומתם היו כאלה שאש היהדות יקדה בלבבם שחבבו את כל קדשי האומה וסניגיה חבה יתרה לעמרו עליהם מכל משמר, טפחו את לימוד התנ"ך והרמזים העברי־והטיפו לתחית הלשון העברית. ובתוך כל־זרם מן הזרמים המנויים נמצאו לוחמים פיצונים שלא ידעו וותזרים ופשרות ונתצו הרפו וסתרו בלי דחם לפעמים נגד כוונתם של מועלי הודם ועל אפם לקבוצת המרדסים והלוחמים הכי פיצונצם ויוליים למנות את שלמה

בגליציה שאלין מיחסים את הספר „מגלה סמיון" הידוע, וש"י חורביץ, אשר הערכתו את החסידות יהושה למי די לקהל הקוראים העבריים. אולם אלה המשיגים והמערערים על החסידות אינם מניעים בשלילתם ומשטמתם לחסידות אף לקרסוליו של ברנדשטטר. כשמעלעלים בספוריו החסידיים של ברנדשטטר פוגשים תמיד יהודים רצוצים, נלענים, עקמו מוח, חסרי הגיון, נעדרי נמים ודרך ארץ, נשחתי מחות, שונאי נקיון וסדר, מחוסרי רגש, אהיבי בריות, נלזוים, פחזנים, עקשים, ערמומים, אהיבי בצע, מלחכי פינכא, הנפיים, זחלנים וזללים וסוכאים — משחתים עד היסוד.

עוד חיים זקיימים הרבה טפוסים בגליציה, ששמשו בשעתם נבורים לספורי ברנדשטטר ואם מתחקים על שרשי נשמתם ועומדים על אופים ומהותם, נוכחים שאין השד נורא כל כך, כפי שציירו מכהולו של ברנדשטטר. ומתעוררת בעצם מאליה תמיהה: מה דאה ברנדשטטר על ככה לתאר את החסידים כשדים משחת ולהציגם כמפג לצות וכצילמי בלחות? ודוקא על ברנדשטטר יש להתפלל ביותר. איך אפשר הרטר שאותו החריף והבקי בנגלה ובנסתר, אותו חפסק הממולח, שמוח בקר קדו ועניו בראשו לא מצא בחסידות זולתי מה שצייר הימנה בספוריו?!

ברנדשטטר היה טפוס של למדן קר, בעל שכל חד ושוקל, „מתנגד" מבטן ומלידה ורציונליסטן מטבעו. בניגוד ל"י. ל. פריץ ולמיכה יוסף בר לייבסקי, שהיו נשמות פייטן תועות מחפשות תקונן כמופלא, בבלתי נתפס, היה ברנדשטטר בעל אופי מוצק העמד על עמלו, מחזיק בדעתו ואיש יודע פעם החביט של נלצל הרות. הוא לא נגד אחרי נטיות הלב, אלא אחרי המראות המוח והשכל. זו היתה הסיבה הפנימית לדחיתו את החסידות. אולם תיקוה גם סיבת חיצונית לדבר, שהפכה את הדחיים הפנימית הטבעית הזאת

לשנאה כבושה. ברנדשטטר חי ככל ימיו בגליציה המערבית (טארנוב) וראה במו עינו הרבה עמל ואון ביש ראל, הסביבה שבה חי היתה אמנם מלאה תוך זמרתה, החורפנות כלפי חוץ והתחסדות צבועה והחנשאות אכזרית כלפי פנים. ראשי הגהלה מיסודם של בעלי ה"טקסה", כפי שמת ארם של י. אברמוביץ, שהיו רגילים לעשות יד אחת עם ראש המחוז, לה"שו לו את „הסודות מן החדר" ונלו את אזניו איך להתנהג עם צאן מרעיתם, היו הפוסקים האחרונים בכל עיר ועיר. רה בגליציה, הן במילי דעלמא והן במילי דשמוא, ומססוב לבעלי היכולת והבת הללו, בני ברית ושאינם בני ברית, התלקטו חנפיים, לקונים שעשו על הרוב תחת מסוה הצדקות וההתחסדות, שערוריות, נבלות וכל דבר אסור וזרקו מרה בעדה הפחדנית ומצ"נת הלב, שטרעתה לאחור מפני ה"כפ" תוך". גם החסידים האמתיים, בני הלב, שדבר אין להם עם פוליטיקה שפלה ועם זוהמת החיים, היו מרגישים את אונכפם וישוט לעונב של אחי הג"ח, חסידים" המושלים שלב אבן להם.

ובשל אותם ה"חסידים" ש"הומ" מות אל בנרנצם והרב פיפיות בידם" שפך ברנדשטטר את חמתו על החסידים בכלל, מבלי להבחין בין טוב לרע, אם כי שבלבו פנימה ידע, שיש גם חסידים, רמי נפש, שעדיך להרכין את הראש לפניהם. הוא כאילו חפץ בכוונה ובמחשבה תחלה להבליט ולהרגיש רק את הרע, בכדי שהרע לא ימשיטש ע"י הטוב. ברנדשטטר מלא התפקיד בגליציה מעין אותו התפקיד, שמלא מנדלי מ"ס בתח"ם המושב הרוסי לפני חמשי־שישים שנה. גם על מנדלי היו הרבה מתלוננים ומרננים שתאר בספריו הראשונים „דאס קליינע מענ"שעלע" ה"טקסה" ו"בעמק הובכא" את חיי היהדות הרוסית באיזו פניח חד צדדית, אולם מדרכו של כל מוכיח

להגיד לעמו פשעו, רק פשעו. יש לזקוף על השבטו של ברנדשטטר טר איזו זכויות, כגון: הבלטת המו"טים, שבוליו ושכסוד בגוף העממי שלנו, הפצתו את הגלה העממית עוד לפני יובל שנים בגליציה דפ"ש שלא היה אז חזון נפרץ וחטפתו להשכלה ולדברים שברחה. אולם חסרון גדול ועיקרי מרגש בכתבא וזו חוסר איך דיה חיובית טרכוית. וזו חסרונם של רוב המשכילים בני גילו, אולם אצלו ח"ם בולט ביותר. הוא היה בשיקר לה"תם של"ץ, מלעיג ומחור, אך בקודל הבונים נפקד מקומו.

ברנדשטטר הוא אישיות לגנדרית בגליציה. חובשי בית המדרש היו תמיד מספרים עליו מעשיות ממעשיות שונות, אחת נפלאה מחברתה. אחסי דים היו הושכילים אותו כמסית ומדיח ורתחו לשמטו. לא אחת הכריזו שמתא עליו ועל ספריו והעלום על המדורה. פעמים היו מחרימים את האבות הנותנים לבניהם להגות בכתביו, באמרום שכל מי שמרשה לבניו לקרוא בספרי ברנדשטטר כאילו נתן מזרעו למולך. סתם יהודים נדו לו: ראוי היה ברנדשטטר, „ראש שבטא" זה להיות גדול בישראל, אלא רוח תזוית נכנסה בו והגתו מן המסלה הישרה. והמשכילים החלק גדול של הנוער היו רוחשים כבוד רב ואהבה לסופר העברי המפורסם, המעולה צעיר אגרות, ושתי בצמא את דבריו.

הסוחר שבברנדשטטר שלל הרבה מכה היצירה שלו, אלמלא מסחרו, אשר גזל ממנו רוב עתותיה. היתה הוא מע"שיר את ספרותו הספרות עושד רב. כשרונו הספרותי הוכר ע"י י. ל. גורדון ופריץ סמולנסקי, שנודמן להם לצוותא הוא כווינה, אשר בא להתם לעתים מזומנות לרגל מסחרו הגרלי. הם שהניעו אותו למשך כשבת סופר והכניסוהו לתוך היכל הספרות. כל יצירותיו הן גופתי יום נגובתי לילה, אם נשארה לו איזה שעה קלה פנויה

חיה מסב לשולחן, טובל קלמסו וציור נקודה לנקודה, שרטוט לשרטוט — והתמונה נמדרה. הרי טפוס, הרי ספור, ועכשיו לעת זקנתו המופלגת (הוא כבר חגג את יובל הגבורות שלו וכעת הוא כבן פ"ג) שיכב הוא במטתו על הרוב, עזוב, סודר, גלמוד ואין אונים. וכדרכו אז כן דרכו עתה. למרות רפיו"ט ואפוסת כחו אהוב הוא לבלוע ספרים אין קץ. לפני איזו זמן אפשר היה לראותו כאחד הננים בטארתוב, כשמעין באיזו „תקופה" או „סקלט" ואסתחות בגדיו מלאות כתבי־עת עבי ריים, גרמניים וכו', מתחקה הוא בהתענינות רבה על הזרמים השונים שבספרות העברית הצעירה ועל הכוון החדש שבשירה העברית. מאשר הנהו ומתענג עונג בלי מצרים, אם בא בשי"ח עם יודע ספר, תיכף יקיפו בשאלות סמין זה: מה דעתו על ש"י עגנון? מרוע נדם ביאליק? היש לה סכויים טובים לספרות העברית בגולה? לעתים היא אהוב לחוות גם את דעתו מעשה אמנות היא הטריטוריה של שניאור „משירי הגורל", מעטים כמוהם בספירות העולמית! על הסרמיטולוגיה הפי"לוסופית של יעקב קלאצקין אין לדא, בונו מבינים; יש לה לספרות העברית ארדיכלים מצוינים ודגולים, אע"פ שמספרם דל ומצער.

ברנדשטטר מדבר את דבריו בשישי רב מחולשתו הרבה, אולם אין הוא פרי סק מהם, אם אך נספה השיחה לדברי ספרות עברית, מכל כבודו ומקומו הוא בספרות יסוח את דעתו, ותקותו האחת בימי זקנתו אלה לוסות ולשמוע בשורה משמחת על פעולת הדרך, יורשו ויורש־אורשו בשדה הספרות העברית.

זאפילו כשאנו מדבר לא יחדל מהגות בה...

